

NORDBOBYGDERNES KIRKER

Af museumsinspektør *C. L. Vebæk*

Lige siden man i det 18. århundrede begyndte at beskæftige sig med Middelalderens grønlandske nordbobygder, har interessen for en væsentlig del været koncentreret om bygdernes gamle kirker. Fra flere gamle middelalderskrifter kender vi navnene på en del nordbokirker og de fjorde, de lå i. Et af disse kildeskrifter er den berømte Flatøbog, hvor der findes en særlig fortegnelse over de grønlandske kirker. Et andet middelalderskrift, der har betydning i denne henseende, er Ivar Baardssøns Grønlandsbeskrivelse, der giver mere udførlige og i mange tilfælde mere nøjagtige oplysninger end de andre skrifter. Desværre stemmer de forskellige kilder ikke ganske overens, og der er derfor tvivl om nogle kirkers navne og placering, ligesom deres antal er usikkert; men af dokumenterede kirker synes der at have været 12 — foruden 2 klosterkirker — i Østerbygden og 4 i Vesterbygden.

I årenes løb har man søgt at finde disse kirker i terrænet. Det gik forholdsvis let i begyndelsen. Allerede for mere end 100 år siden — da værket „Grønlands Historiske Mindesmærker“ blev til (1838—45) — var man klar over beliggenheden af to af Østerbygdens kirker, Herjolfsnes og Hvalsey; den førstnævnte kirke ligger ved Ikigait, tæt nord for Frederiksdal, den anden ved Qaqortoq, øst for Julianehåb. Desuden havde man fundet kirkeruiner ved Qagssiarssuk i Tunugdliarfikfjorden, Igaliko og Qagssiarssuk i Igalikofjorden (nu Sdr. Igaliko), men man var ikke i stand til nøjagtigt at identificere disse kirker. Først dr. Poul Nørlunds undersøgelser i 1920'erne og 1930'erne fastslog med sikkerhed, at den store kirkeruin ved Igaliko er rester af nordboernes domkirke, Sct. Nicolaus katedralen, og at kirken ved Qagssiarssuk i Tunugdliarfikfjorden er Brattahlid kirke, opført ved landnammanden Erik den Rødes gård. Tidligere havde professor Finnur Jonsson ad teoretisk vej fundet ud af, at kirken ved Sdr. Igaliko er identisk med Undir Höfði kirken. I Vesterbygden var i 1840'erne kun kendt een kirke, ved bunden af Ameralikfjorden, men hvilken af de fire overlevede nordbokirker, det drejede sig om, var usikkert.

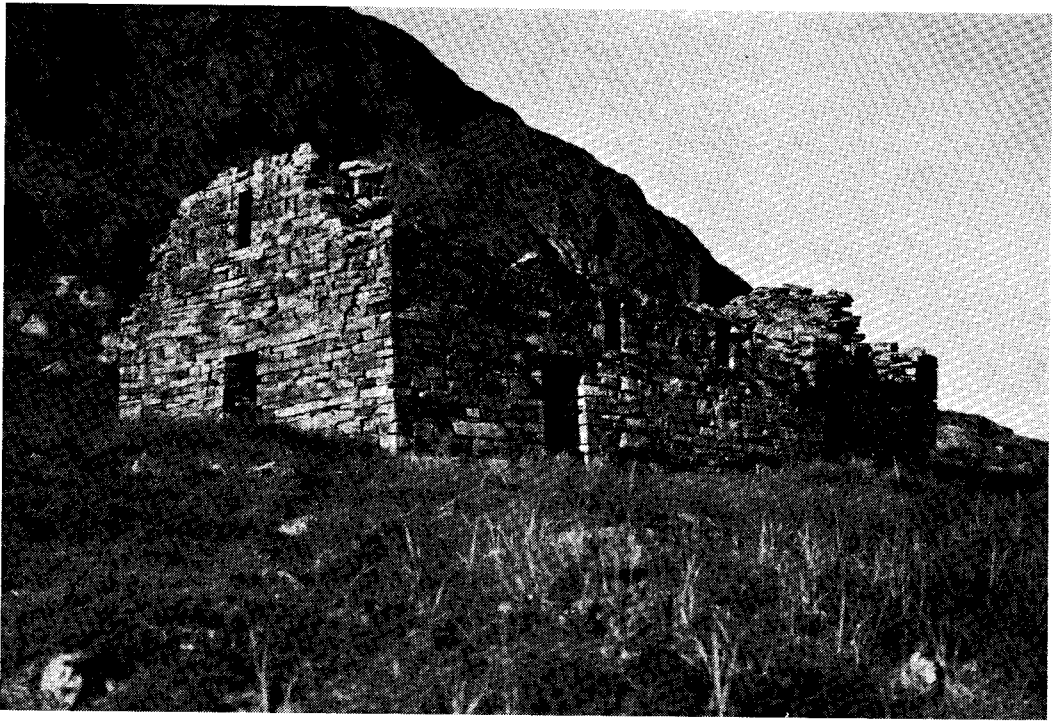
Men hovedparten af kirkerne stod det tilbage at finde. Trods ivrig søgen blev der ikke fundet nogen før 1926, da dr. Nørlund påviste to kirker i Tasermiutfjorden. Den ene af disse kirker — den ved Tasermiutsiaq langt inde i fjorden — er utvivlsomt Augustiner-

Kort over nordboernes Østerbygd, vore dages Julianehåbs distrikt. C. L. Vebæk. 1952
 På kortet, der er ført à jour efter de senere års undersøgelser, betegner en udfyldt cirkel med et kors:
 en gård med kirke, en udfyldt cirkel: en gård, og en
 ikke udfyldt cirkel: en enkelt ruin. De vigtigste nordbonavne på fjorde og kirker er indtegnet

munkeklosteret. Den anden kirke ligger længere ude, ved elven, der afvander den navnkundige Qingua-dal; denne kirke må være nordboernes Vatsdalskirke. Begge disse kirketomter er så små og sammenfaldne, at kun en nærmere undersøgelse på stederne viste, at det faktisk drejede sig om kirker. De kirkeruiner, der er fundet siden 1926, er alle meget sammenfaldne, de fleste tillige ganske små, og kun i et enkelt tilfælde har selve ruinen vist, at det drejer sig om en kirkebygning. Kun gravninger på de kirkegårde, der altid findes omkring kirkerne, har gennem fund af begravelser, skeletrester eller omgravet jord i betydelig dybde kunnet afgøre, at den pågældende ruin var en kirketomt. Men det har været et meget spændende arbejde at efterspore de sammensunkne og overgroede tomter, og fundene i de senere år har åbnet helt nye perspektiver, således som det vil ses af det følgende.

I 1932 blev der gjort et nyt fremstød for at klare kirketopografien i Østerbygden. Det år fandt dr. Nørlund — foruden at fastlægge beliggenheden i Brattahlíð — fire kirker. Den ene af disse er nonneklosterets kirke på Narssarssuaq (se „Grønland“, hefte 5). Ved

Den mest kendte og bedst bevarede af alle nordboruiner, Hvalsey kirke, i nærheden af Julianehåb. Kirken, hvis mure står i omtrent oprindelig højde, med baade dør- og vinduesåbninger, er bygget af utildannede, men udsøgte, regelmæssige sten, opsamlet i stenrouser fra det store fjeld bagved

Ilua, tæt nord for Narssaq i Tunugdliarfikfjorden, havde fåreavlsbestyrer K. N. Christensen året før fundet en ruin, som han formodede var en kirke, og dr. Nørlund kunne fastslå, at det var rigtigt, og at det uden tvivl drejede sig om Dyrnes kirke. Endelig påviste dr. Nørlund i egnen omkring Qordlertoq, i den indre del af Tunugdliarfikfjorden, to små kirker, omgivet af runde kirkegårdsindhegninger — en kirketype, der ikke tidligere var påvist i de grønlandske nordbobygder. De to kirker ligger kun få km fra hinanden, og dr. Nørlund opfattede forholdet således, at den ene kirke så at sige havde afløst den anden. Det drejede sig efter dr. Nørlunds mening i begge tilfælde om den fra kilderne kendte Undir Solarfjöllum kirke. Imidlertid har de senere års undersøgelser gjort det i høj grad sandsynligt, at denne identifikation ikke er rigtig. Sagen er, at vi i 1950 længere ude af fjorden, ved Sidtlisit, påviste en større kirketomt, og der kan føres meget vægtige argumenter for, at den nævnte kirke er identisk med Undir Solarfjöllum. Der er herved opstået den situation, at vi i Tunugdliarfikfjorden nu har kendskab til to nordbokirker, der ikke kan identificeres med nogen af de fra de skriftlige kilder kendte — det er nemlig udelukket, at det kan være Gardanes eller Isafjördr, de to kirker i den nordlige del af Østerbygden, der endnu ikke er påvist. Det mest sandsynlige er imidlertid, at de to små

kirker ved Qordlertoq er annekskirker til Brattahlídkirken, opført på et tidspunkt, hvor bebyggelsen var blevet tættere og behovet for flere kirker derfor opstod. Når de ikke findes i kirkelisterne, kan dette skyldes, at de først er blevet bygget, efter at disse skrifter er forfattet, eller også er de blot ikke nævnt heri, fordi de ikke var sognekirker, blot annekskirker. At der i Grønland uden for al tvivl findes sådanne, i nordbokirkelisterne ukendte kirker, viste sig i 1951. Dette år blev der ved Eqaq syd for Igalikofjorden, i nordboernes Vatnahverfi, fundet en lille kirke, ganske som kirken ved Qordlertoq. Det er absolut udelukket, at denne kirke kan være identisk med nogen fra de skriftlige kilder kendte. Det må være en annekskirke til Undir Høfði, og den ligger netop, hvor man efter Bebyggelsen skulle vente at finde en, og hvor vi også systematisk eftersøgte den.

Endnu een af de 12 sognekirker i Østerbygden er kommet for dagens lys i de senere år. Det er Vagar kirke, som vi i 1946 fandt ved munden af Unartoqfjorden, på dennes sydside, nær bopladsen Quvnermiut. Fundet af Vagar på dette sted — hvor man iøvrigt ikke havde ventet at finde den — har samtidig afgjort, at Unartoqfjorden i Nordbotiden hed Siglufjord — og ikke som efter en af kilderne Ramsnes Fjord.

Kendskabet til Østerbygdens kirketopografi er da i dag nået så langt frem, at der kun mangler tre kirker: Aros (eller Vik), Gardanes og Isafjörðr. Der er søgt intenst efter dem i de egne, hvor de må være at finde, men hidtil forgæves. Aros kan med sikkerhed placeres til Tasermiutfjorden, Gardanes og Isafjörðr med megen sandsynlighed til Nordre Sermilik og de mindre fjorde deromkring. Men efter fundet af de små, navnløse annekskirker kan der næppe være tvivl om, at der findes endnu nogle ukendte kirkeruiner i Østerbygden, udover de tre manglende sognekirker. Hvor man skal søge disse annekskirker, er ikke let at sige; de må fortrinsvis ligge i de tættest befolkede områder eller sådanne steder, hvor der er langt til nærmeste sognekirke. I betragtning kan her komme egnene omkring Lichtenaufjorden.

Hvad Vesterbygden angår, da havde man allerede ved slutningen af forrige århundrede placeret Anavik kirke til Ujaragssuit, i den inderste, nordøstlige forgrening af Godthåbsfjorden; men man havde da den fejlagtige opfattelse, at selve kirkebygningen var det store, velbevarede stenhus, der findes her. Dr. Roussells undersøgelse på stedet i 1932 har med sikkerhed påvist, at kirken findes her, men at den nævnte bygning er et pakhus. Den tidligere fundne kirke i Ameralikfjorden blev i 1930 af professor Finnur Jonsson bestemt som Sandnes. Endelig fandt dr. Nørlund i 1930 Andafjordskirken, ved Qasinguaq, på nordsiden af Pisigarsfikfjorden. Den fjerde og sidste af Vesterbygdens kirker — kirken i Hop — har det ikke været muligt at finde. Den ligger måske ved Itivdleq, vest for Kapisigdlit, men man har ikke kunnet påvise den her. Som i Østerbygden må vi også i Vesterbygden regne med muligheden af at finde små annekskirker, f. eks. i Kangerssuneq.

Inden vi forlader kirketopografien for at give en kort omtale af selve kirkeruinerne,

må der anføres det ejendommelige forhold, at der ingen kirkeruiner er fundet i „Mellembygden“, egnene omkring Arsuk-Ivigut. Der ligger her en snes nordbogårde, men ingen fjordnavne eller kirker kan efter de skriftlige kilder med sikkerhed henlægges hertil. Muligheden for at finde navnløse kirker i disse egne skulle være til stede, men som sagt er der ikke hidtil fundet nogen kirketomt. Da det må anses for meget usandsynligt, at der i dette isolerede område ikke skulle have været een eneste kirke, vil eftersøgningen dog blive fortsat.

De grønlandske nordbokirker er alle opført af kampesten — utilhugne, men udsøgte sten. Desværre er kirkernes bevaringsforhold, med et par undtagelser — Hvalsey og Undir Høfði — så ringe, at det ikke er meget, der kan siges om kirkernes arkitektur. Men i de fleste tilfælde er det muligt at give kirkens grundplan. Det viser sig da, at kirkerne stort set falder i tre hovedgrupper. Den største er sådanne kirker, der som grundplan har et simpelt rektangel. Disse bygninger har gennemgående en længde af 14—16 m og er 7—8 m brede. I nogle af disse kirker har vestgavlen været af træ, i andre af sten. En anden gruppe kirker har et snævrere korparti; de er gennemgående noget bredere, 9—10 m, og de har alle haft trægavl mod vest. En tredje gruppe er de små annekskirker, der alle er ganske små, rektangulære bygninger, kun 2—3 × 3—4 m; de er desværre meget sammenfaldne, og ingen af dem er undersøgt endnu. Endelig står — helt for sig selv — domkirken i Gardar, vore dages Igaliko. Denne kirke er ikke blot større end de øvrige — ca. 27 m lang og med en største bredde af ca. 16 m — men den er tillige forsynet med to sidekapeller ved østenden, på hver side af koret. Vestgavlen har været af træ. De eneste kirker, der er så velbevarede, at man har kunnet foretage et nærmere studium af deres byggemåde, er Undir Høfði og Hvalsey. Særlig den sidste bygning er et imponerende mindesmærke. Samtlige mure står i praktisk talt oprindelig højde — næsten 6 m —, og dør- og vinduesåbninger er bevaret. Undersøgelserne i kirkernes indre har kun givet lidt af interesse, udover en række begravelser. Særlig må her fremhæves bispegraven i domkirken, hvor der lå en bispestav med et smukt udskåret hoved af hvalrostand.

Kirkerne i nordbobygderne hører til de mest værdifulde historiske minder i Grønland. Desværre er der i tidens løb faret hårdt frem mod dem; dels har vind og vejr ødelagt meget, dels har grønlænderne — særlig ved Igaliko — benyttet sten fra ruinerne til husbygning, ligesom der flere steder har fundet dyrkning sted inde i tomterne. I de senere år har man fra myndighedernes side sat ind på at bedre dette forhold. I henhold til en særlig paragraf i den grønlandske fredningslov er der gennemført særfredning for alle kirkeruiner, der ligger på nu beboede pladser. Kirkerne, med de omgivende kirkegårde, er blevet indhegnet, der er udstedt forbud mod at dyrke inde i ruinerne (de, der herved har mistet deres brugsret til det pågældende areal, har fået udbetalt erstatning, og der er på de vigtigste pladser — Igaliko, Qagssiarssuk og Qaqortoq — opsat skilte med planer over nordboruinerne på disse steder, ledsaget af oplysninger på dansk og grønlandsk.